

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 5

8. Морэ А. Цари и боги Египта / Пер. с фр. – М., 1998.
9. Рак И.В. Мифы Древнего Египта. – Спб., 1997.
10. Фрээрз Дж. Фольклор в Ветхом Завете / Пер. с англ. – М., 1989.
11. Шифман И.Ш. Ветхий завет и его мир. – М., 1987.

ПЕЧЕНІНА Н.А.,
доцент, кандидат
історичних наук

ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Найбільш потужними у військовому відношенні серед грецьких полісів були Спартанська і Афіньська держави. Реформи Солона (поч. VI ст. до н.е.) поділили афіньських громадян в залежності від їхніх прибутків на чотири класи (цензи). Ценовий розподіл був покладений в основу комплектування і організації збройних сил. Громадяни першої майнової групи зобов'язувалися постачати за власний рахунок спорядження для держави. Друга майнова група комплектувала вершників, третя – головний рід військ, важку піхоту (гоплітів) [2, с.247].

В Афінах кожен хлопець, досягнувши 18 років, протягом року проходив військове навчання, потім на огляду отримував бойову зброю і приносив присягу. На другому році служби він включався до складу прикордонних загонів, де проходив польове навчання. Після цієї служби афінянин вважався до 60 років військовозобов'язаним. У разі війни народне зібрання встановлювало кількість людей, які підлягали призову. Це була міліційна система, проте в результаті численних малих та великих воєн і системи підготовки в мирний час афінянин поступово перетворювався на професійного воїна.

Наприкінці VI ст. до н.е. реформи Клісфена в основу нової державної організації поклали територіальну систему адміністративного поділу: Афіньська держава була поділена на 100 *демів*, кожні 10 демів складали *філу*.

Новий адміністративний поділ стає основою організаційної структури армії. Кожна філа виставляла один *таксіс* піхоти і

одну філу вершників. Філа обирала *філарха* (командував вершниками), *таксіарха* (командував піхотою) та *стратега* (командував всією бойовою силою філи) [3, с.143].

Головною силою афінської армії була важка піхота – *гопліти*, а бойовим ладом – *фаланга* (вперше згадується у 592 р. до н.е. під час Саламінської війни).

Спарта мала невелику, але дуже боєздатну армію з єдиною системою комплектування та організації, єдиним бойовим ладом та озброєнням. Спартіати фактично перетворили свою громаду у військовий табір. Метою спартанського виховання було виробити з кожного спартіата воїна. З дитинства спаріатам прищеплювались елементи військової дисципліни. Розпорядження старших підлягали обов'язковому виконанню. Спартанець був готовий загинути, але виконати наказ. Велику роль в укріпленні військової дисципліни відігравала громадська думка, хоча застосовувались і тілесні покарання.

Комплектувалися збройні сили грецьких полісів повноправними громадянами.

На полі бою грецькі важкоозброєні піхотинці-гопліти шикувалися у фалангу. Спартанська фаланга була найбільш типовою для грецьких полісів. Вона являла собою лінійний стрій копійщиків; фаланга — це тісно зімкнута лінійна побудова гоплітів в декілька шеренг завглибшки для ведення бою. Фаланга виникла із зімкнутого ладу родових і племінних загонів, вона була військовим виявом остаточно оформленої грецької рабовласницької держави. Спартанська фаланга будувалася у вісім шеренг в глибину. Дистанція між шеренгами на ходу була 2 м, при атаці – 1 м, при відбитті атаки – 0,5 м. При чисельності в 8 тисяч чоловік протяг фаланги по фронту досягав 1 км [3, с.137]. Тому фаланга не могла пересуватися на велику відстань, не розладжуючи свого порядку, не могла діяти на перетнутій місцевості, не могла переслідувати супротивника.

Фаланга — це не тільки стрій, але і бойовий порядок грецької армії. Діяла вона завжди як єдине ціле. Спартанці вважали тактично недоцільним ділити свою фалангу на дрібніші частини. Начальник спостерігав за тим, щоб не порушувався порядок у фаланзі. Сильною стороною фаланги був її удар, близька атака. У зімкнутому строю вона була сильна і в обороні. До бою при

Левктрах (371 рік до н. е.) спартанська фаланга вважалася непереможною. Вразливим місцем її були фланги, особливо фланги першої шеренги, яка раніше інших наносила або відбивала удар. Воїни тримали щит в лівій руці, праве плече виявлялося відкритим, і його прикривав правофланговий сусід. Але першого правофлангового ніхто не прикривав. Тому тут ставили найбільш сильних і добре озброєних бійців. Внаслідок цього правий фланг фаланги був сильніший за лівий фланг.

Бойовий порядок не обмежувався тільки фалангою. Легко озброєні лучники і пращники з каменями прикривали фалангу з фронту, зав'язували бій, а з початком наступу фаланги відходили на її фланги і в тил для їх прикриття. Атака носила фронтальний характер, і тактика була дуже простою. На полі бою навряд чи існувало навіть саме елементарне тактичне маневрування. При побудові бойового порядку враховувалося тільки співвідношення протягу фронту і глибини побудови фаланги. Результат бою вирішували такі якості воїнів, як мужність, стійкість, фізична сила, індивідуальна спритність і особливо згуртованість фаланги на основі військової дисципліни і бойової виучки.

В ході Пелопоннеської війни в Греції з'явилася середня піхота – *пелтасти*. Поліси не могли утримувати велику кількість гоплітів, які дорого коштували. Разом з тим потреба у воїнах була дуже велика. Довелося йти по лінії полегшення захисного озброєння. Металевий панцир стали замінювати панциром з прядива, важкий металевий щит був витиснений легким шкіряним, який називався *пелта*. Зміни в озброєнні вплинули на тактику грецької піхоти: вона дістала можливість маневрувати в бою.

Велику роль в організації загонів пелтастів і розробці питань їх використання на полі бою зіграв афінський стратег Іфікрат. Іфікрат навчав своїх найманих солдат-пелтастів діям у складі фаланги. Пелтасти були озброєні дротиками і довгими мечами, їх захисне спорядження складалося з шолома, куртки з полотна в декілька шарів і легких лат, які прикривали ноги і стегна.

У атаку пелтасти йшли швидко, наблизившись до супротивника на 10-20 м, вони пускали хмару дротиків, а потім кидалися вперед з мечами. Таким чином, бійці діяли тепер як метальною, так і ударною зброєю.

На перетнутій місцевості пелтасти боролися із спартанською фалангою. Вони добре маневрували, практикуючи флангові рухи, обхвати, обходи і т.п.

Після Пелопоннеської війни зросло бойове значення легкої і середньої піхоти. Чисельність її безперервно збільшувалася, але джерела комплектування були обмежені. Рішенням проблеми стає формування легкої і середньої піхоти з найманців. На той час греки вже мали великий досвід як найманці на службі східних деспотій (Єгипту, Персії і ін.).

Наступальне озброєння грецьких воїнів в основному складалося із списа і меча. Спис (*«дорю»*) вважався головним видом зброї гопліта, його довжина досягала 2-3 м. Залізний наконечник списа мав листоподібну форму на витягнутій втулці. З протилежного боку держака деякі списи мали *наконечники-втоки*, зроблені з бронзи або заліза. *Вток* служив противагою, дозволяв увіткнути спис в землю для отримання упору, а також, ймовірно, міг використовуватися для захисту у разі поломки списа і втрати його передньої частини.

Залізні мечі з'явилися на території Греції ще в XI ст. до н.е., саме вони, а не серпи або кухонні ножі, були тут найпершими залізними знаряддями [1, с.39]. Спочатку ці мечі повторювали форми своїх попередників бронзового століття, серед яких було немало досить довгих екземплярів (0,75 м і більш), але поступово все виразніше стала виявлятися тенденція до їх зменшення. Можна стверджувати, що новий тип меча, так званий *«ксіфос»* [1, с.40], вже існував до початку греко-перських воєн. Він був дволезим мечем (довжина – 0,6 м) з прямим або сильно витягнутим листоподібним клинком, з металевим перехрестям і наверхієм на кінці рукояті. Піхви мали завершення у вигляді насадки округлої форми. Ксіфос міг використовуватися для нанесення як рублячих, так і колючих ударів; на відміну від списа, він був допоміжною зброєю гопліта.

Приблизно одночасно з ксіфосом з'явився меч, який називався *«махайра»* або *«копіс»* [1, с.40]. Це був однолезий, дещо зігнутий меч рублячої дії, який зовні нагадував пізніший турецький ятаган. Контури його леза такі, що при завданні удару махайра зсовувалася убік від того, хто завдає удару, тому завершення рукояті виготовляли у формі гачка, який допомагав утри-

мати меч в руці; іноді це завершення оформлялося у вигляді головки птаха або т.п. Походження махайри не з'ясовано, наймовірніше, що махайра проникла до Стародавньої Греції, а також у Фракію, Італію, Іберію зі сходу.

Лук і стріли не набули в Стародавній Греції широкого поширення. У «Описі Еллади» Павсаній розповідає, що «у еллінів, за винятком критян, не було звичаю стріляти з лука». Проте реальні факти бойового досвіду, що показав здатність лучників задавати втрати фаланзі, не міг пройти безслідно, тому греки часто організовували загони лучників з варварів, зокрема скіфів.

Дуже образно суперництво гопліта й лучника подає Еврипід. У його п'єсі «Геракл» є цікавий діалог двох героїв — Ліка і Амфітріона, в якому Лік, дорікаючи Геракла, говорить:

...разве взял он щит или копьё когда,
 Готовясь к бою?
 Трусливая стрела — его оружие,
 Военное искусство — в быстрых пятках.
 Да может ли, скажите мне, стрелок
 Из лука храбрым быть? Нет, чтобы мужем
 Быть истинным, спокойным оком надо,
 Не выходя из воинских рядов.
 Следить за копьями врагов, и мускул
 В твоём лице пусть ни один не дрогнет...

Захищаючи Геракла, Амфітріон пояснює переваги, які має лучник в порівнянні з гоплітом:

...ты не хотел признать
 От лука пользы: слушай и учись!
 Гоплит — он в вечном рабстве у своих
 Доспехов: сломится ль копьё в сраженье,
 Он беззащитен, и случись с ним труссы,
 Храбрейший из гоплитов пропадет.
 Ну, а владелец лука может смело
 Разить врагов: всегда довольно стрел
 В его распоряженье для защиты.
 Вот первая из выгод. А затем
 Незримой зрячих пагубой сражая,
 И тела он не отдаёт врагу,
 В прикрытии надёжном оставаясь.

А это высшее искусство в битве —
 Вредя врагам, опасности не ведают
 И случаю не доверяют себя [4, с.136].

Серед захисного обладнання важкоозброєного воїна велике значення мав великий круглий щит (0,8-1,0 м в діаметрі), який був створений греками в кінці VIII ст. до н.е.. Найважливіша відмінність цього щита від попередніх полягає в тому, що він мав не одну, а дві ручки на внутрішній стороні: перша знаходилася в центральній частині, через неї ліва рука воїна проходила майже по лікоть, друга ручка знаходилася у самого краю, вона утримувалася кистю руки. Іноді ця ручка замінювалася мотузочком, пропущеним через невеликі петлі по всьому периметру щита.

Попередні щити, які мали одну ручку, були подібні до заєлінки, не дуже зручної на полі бою, особливо в регулярному бойовому шикуванні. Стародавні греки в кінці VIII ст. до н. е. зробили справжню революцію у військовій справі, помістивши на щит другу ручку. Особливо варто підкреслити, що це нововведення значно підвищило бойові якості щита, дозволило змінити всю тактику ведення бойових дій; деякі вчені навіть вважають, що саме новий тип щита створив можливість побудови фалангою, зробив грецьку піхоту непереможною впродовж декількох сторіч.

Круглі щити гоплітів виготовлялися з дерева, іноді повністю покривалися листом бронзи, але частіше обтягувалися шкірою і оббивалися по краю металом, в центральній частині деколи кріпилася спеціальна емблема, яка спочатку, швидше за все, зв'язувалася з якимись сакральними уявленнями. У архаїчний час емблема виготовлялася з бронзи у вигляді плоскої фігурної пластини або рельєфу, часто із зображенням тварин, птахів, личини Горгони Медузи і т.д., і, безумовно, служила додатковим посиленням щита.

Під час воєн з персами розповсюдився звичай прикріплювати до нижньої частини щита спеціальний шкіряний килимок (фартух), що оберігав ноги воїна від ворожих стріл.

Важливою складовою частиною оборонного озброєння воїна Стародавньої Греції був панцир. Найбільш рання знахідка грецького доспеху відноситься до останньої чверті VIII ст. до н.е. — це бронзовий панцир з Аргоса так званого колоколоподібного типу, аналогія якому походять з Центральної Європи. Він

складається з двох половин (передньої і задньої, які скріплюють між собою системою застібок і шпильок). Цікаво, що на обох частинах панцира умовно відтворені анатомічні деталі: м'язи живота, груді – на передній частині і, відповідно, лопатки – на задній.

Немає сумніву, що і тоді і пізніше в Стародавній Греції широко існували більш легкі і дешеві полотняні панцирі. Що стосується металевого доспеху, то з часом він трансформувався в елегантну «мускульну кірасу» (або «анатомічний» панцир). Греки, очевидно, називали цей доспех *«торакс»* [1, с.37].

Не пізніше VII ст. до н.е. з'являються шоломи так званого коринфського типу. Такі шоломи добре захищали голову воїна, і повністю закривали обличчя, залишаючи горизонтальну проріз для очей і вертикальну – для полегшення дихання. Ранні коринфські шоломи мали майже циліндрову форму, класичні ж шоломи цього типу (кінець VII—VI ст. до н. е.) відрізняються круглішими контурами з виділенням *нашийником* і декілька відтягнутою вперед лицьовою частиною. Найпізніші коринфські шоломи в Греції відносяться до початку V ст. до н. е., у них грецькі воїни вступили в смугу греко-перських воєн.

Пізні зразки коринфських шоломів співіснували з новим типом шоломів – халкідським, що виникає в другій половині VI ст. до н.е.. Ці шоломи мали виділений *нашийник*, *наносник* та *нащочники*; нащочники були двох варіантів — нерухомі і рухомі, тобто прикріплені до шолома на петлях [1, с.34].

Набір захисного спорядження грецького важкоозброєного воїна завершують поножі (*«кнеміди»*), які захищали гомілку від стопи до коліна. Логічно припустити, що їх прототипом були якінебудь шкіряні захисні пристосування, пізніше доповнені металевими деталями. Канонічну форму кнеміди отримали з VII ст. до н.е., коли їх висота стала складати приблизно 40 см. Поножі архаїчного і класичного часу виготовлялися з бронзового листа, щільно облягали ногу і не мали спеціального кріплення в задній частині. Як і на панцирах, їх поверхня часто мала орнаментацию, що передавала форму м'язів ноги, або ж прикрашалася іншим чином.

Значною воєнною силою афінської рабовласницької республіки був воєнно-морський флот. Саме завдяки йому Афіни отримали можливість змагатися зі Спартою за панування у Греції.

Греки здавна займалися судноплаванням, адже географічне положення (велика кількість островів, закритих зручних бухт) та кліматичні умови Еллади (гарна погода з весняного до осіннього періоду, північні вітри, необхідна для мореплавання прозорість повітря) сприяли виникненню та розвитку морської справи.

Як військові судна греки використовували довгі веслові кораблі (*уніреми* — однорядні, *тріаконтери* — 30-весельні, *пентеконтери* — 50-весельні). Швидкохідні військові судна мали хід до 7 вузлів (швидкість у 1 вузол дорівнювалася 1 морській милі — 1,852 км за годину). За свідченням Ксенофонта, мілетський корабель пройшов відстань у 520 миль між Лампсаком на Геллеспонті та Спартою за три дні, що дає швидкість в 7,2 вузлів [5, с. 54].

Близько 500 р. до н. е. основною бойовою силою грецького флоту стають *триреми* — кораблі з трьома рядами весел. Триреми — це легкі судна, з гострим носом, плоскодонні, пристосовані до витягування на берег, з низькими бортами (щоб важко озброєні воїни могли легко влізати на триреми, які перебували на березі). Веслярі сиділи один над одним навскіс, маючи кожний по одному веслу.

Триреми будували з дерева. Вони сягали 45 м у довжину та 5,5 м у ширину; висота надводного борта становила приблизно 3,3 м. На триремі перебувало близько 225 осіб, з них 170 веслярів. Вони розташовувались з кожного борту таким чином: у верхньому ряду 31 чол. (*траніти*), у середньому — 27 осіб (*зігіти*), у нижньому — 27 осіб (*таланіти*) [5, с.78]. Довжина весла сягала близько 4 метрів. Для керування триремою використовувалась пара широких рульових весел, розташованих на кормі, по одному з кожного борту. Керував ними один чоловік. В середині судна знаходилась щогла з високим прямим вітрилом на реї, іноді зверху розпускали маленьке трикутне вітрило. Кожна трирема мала власну назву. З назвою корабля пов'язували ім'я будівничого, що останньому вважалося за винагороду. Крім веслярів, на триремі знаходились матроси (для управління вітрилами) під керівництвом кормчого. Веслярами керував *лортатор*. Командир корабля звався *триєрархом*.

Морська тактика до появи тарану складалася з того, що кораблі ставали борт о борт з ворогом. Вони позбавлялися можливості рухатись, справу вирішували абордажною сутичкою важко озброєних воїнів.

З появою тарана зручнішим стає напад на ворога, розгорнувшись до нього носом. Для більш вдалого використання тарана найбільш поширеним бойовим ладом виявилось шикуння флоту в один або два ряди. Іноді застосовували й застаріле шикуння у вигляді кола.

Тактика таранного удару припускала два головні маневри: 1) *прорив*, тобто прохід між кораблями ворога з метою зламати їм весла, після чого робився поворот з наступним тараном ворога в корму; 2) *обхід* ворожого корабля на невеликій відстані з наступним поворотом і таранним ударом в середину або кормову частину. Таранний удар в ніс корабля не практикувався, оскільки це було небезпечно для самих атакуючих (грецькі триреми були для цього занадто легкими).

Греки високо цінували свою систему озброєння та тактику ведення бойових дій. Для свого часу військова справа Греції була найрозвинутішою.

Література

1. Виноградов Ю.А. «Там закололся Митридат...» Военная история Боспора Киммерийского в доримскую эпоху (VI – I вв. до н.э.). – М.: «Филоматис», 2004. – 208 с. (Серия «Militaria Antiqua», IV).
2. История Европы. Т.1. Древняя Европа. – М.: Наука, 1988. – 704 с.
3. Разин Е.А. История военного искусства XXXI в. до н.э. – VI в.н.э. – С.-Пб.: ООО «Издательство Полигон», 1999. – 560 с.
4. Черненко Е.В. Скифские лучники. – К.: «Наукова думка», 1981. – 166 с.
5. Штенцель А. История войн на море. В 2-х т. Том 1. – М.: Изографус, ЭКСМО-Пресс, 2002. – 704 с.